

مطالعات اسلامی در ژاپن در سالهای

۱۹۷۳-۱۹۸۳

نوشته هانادا ناریاکی^۱

ترجمه به انگلیسی از لیندا آراکاسکی^۲

ترجمه ماندانا صدیقی بهزادی

در این مقاله تحقیقات مجامع علمی ژاپن (از ۱۹۷۳ تا ۱۹۸۳) دربارهٔ اسلام و سرزمینهای اسلامی (آسیای غربی و شمال آفریقا) از قرن اول تا هفتم هجری (دوره‌های پیش از عثمانی و تیموری) بررسی شده است.

با بروز یک سلسله رویدادهای بین‌المللی از جمله چهارمین جنگ خاورمیانه، بحرانهای نفتی، و انقلاب اسلامی ایران توجه ژاپنها به طرزی واقع‌بینانه نسبت به خاورمیانه معطوف شده است. از این گذشته، علاوه بر توجه به مسائل مربوط به سیاست و اقتصاد خاورمیانه، ضرورت درک عوامل تعیین کنندهٔ مذهب و فرهنگ و تاریخ خاورمیانه در ابعاد گسترده‌تر و عمیق‌تر نیز احساس شده است. در پاسخ به چنین ضرورتی است که سمپوزیومها و سمینارهای متعددی برگزار شده و تعدادی مقاله نیز در این زمینه به چاپ رسیده است.

از میان سمپوزیومهای برگزار شده می‌توان به دو سمپوزیوم مهم اشاره کرد: اولین سمپوزیوم از سوی موزه ملی قوم‌شناسی در اوزاکا^۳ تحت عنوان «مطالعات چندین رشته‌ای راجع به اسلام و تغییرات اجتماعی در خاورمیانه» به مدت دو سال برگزار شد. بسیاری از متخصصان ژاپنی مطالعات خاورمیانه در این سمپوزیوم شرکت کرده بودند و مسائلی از قبیل ساختار اجتماعی، تاریخ، و

1. Hanada Naraki

2. Linda S. Arakaki

3. Osaka

فرهنگ جوامع اسلامی در خاورمیانه را از دیدگاههای گوناگون مورد بحث قرار دادند. اهمیت این سمپوزیوم در این حقیقت نهفته است که بی‌اعتنایی نسبت به دیگر زمینه‌ها، که نتیجه تخصصی شدن بی‌اندازه است، در اثر بحث و ارائه مطالب محققان در رشته‌های مختلف برطرف می‌شود و توجه روشنفکران علاقه‌مند نیز به این نکته جلب می‌شود که مباحث مورد نظر آنها با یکدیگر ارتباط متقابل دارد. از این رو فعالیتهای تحقیقی آنها جهت درک و فهم اسلام عمیق‌تر می‌گردد و ابعاد جامع‌تری می‌یابد.

از سال ۱۹۸۰ از سوی مرکز فرهنگی خاورمیانه سمپوزیوم مهم دیگری به طور سالانه برگزار شده است. مرکز فرهنگی خاورمیانه یک مؤسسه تحقیقاتی خصوصی است که در سال ۱۹۷۹ زیر نظر شاهزاده تاکاهیتو میکاسکا^۱ تأسیس شده است. ویژگیهای خاص این سمپوزیوم را می‌توان این چنین برشمرد: این سمینار که سالانه برگزار می‌شود، درباره موضوعهای خاص (مثلاً این که «اعراب کیستند؟») دیدگاههای متنوعی ارائه می‌دهد، تبادل آموزش بین محققان را تشویق می‌کند، و بحثها و سخنرانیهای ارائه شده را هر ساله به طور مرتب منتشر می‌نماید.

علاوه بر سمینارهای ذکر شده، از سوی مؤسسه مطالعات خارجی دانشگاه توکیو، «برنامه توجه به اسلام» برای مطالعه زبان و فرهنگ آسیا و افریقا - در ابعاد کوچکتر از گذشته - طراحی شده و جلسه‌های آن به طور مرتب برگزار می‌شود. از مطالعات دسته‌جمعی قابل ذکر دیگر، می‌توان از «سمینار دولتهای اسلامی» نام برد. این سمینار برای اولین بار در سال ۱۹۷۳، زیر نظر بخش مطالعات اسلامی و آسیای مرکزی گروه تحقیق تویوانکو^۲ برگزار شده و از آن زمان تا به حال نیز ادامه دارد. از ویژگیهای خاص این سمینار شرکت محققان جوان از شهرهای مختلف ژاپن است. این محققان جوان تحقیقات خود را هر ماه ارائه می‌دهند و در سمپوزیومی که سالانه راجع به یک موضوع خاص (مثلاً «مهاجرت») برگزار می‌شود شرکت می‌کنند. این سمینار فرصت مناسبی است

1. Prince Takahito Mikasa

2. Toyo Bunko

برای این دانشمندان جوان تا دیدگاهها و نظرات جدید خود را در باره دولتهای اسلامی آزادانه بیان کنند.

ویژگی جریان تحقیقات علمی و نتایج حاصل از مطالعات اسلامی در طی این یازده سال را می توان از سه دیدگاه بررسی و خلاصه کرد. نخست این که نسل پیش از جنگ - پیشکسوتان مجامع علمی کنونی ژاپن - نتایج کوششها و تحقیقات خود را به صورت کتاب منتشر کرده اند و نسل بعد از جنگ نیز چاپ و انتشار مطالعات و آثار عمده خود را آغاز کرده اند. دیگر این که مباحثاتی جدی بین محققان این زمینه درگرفته است. با وجود رابطه متقابل بین پیشرفتهای علمی و مباحثات علمی، کمبود بحثهای انتقادی سازنده در زمینه مطالعات اسلامی به شدت احساس می شود. این کمبود بدون تردید به دو عامل کمبود هده محققان و عدم تجربه در تحقیق بستگی دارد. و بالاخره این که محققان جوانی که در خارج از ژاپن در کارهای عملی تجربه اندوخته اند، دست به تهیه تحقیقات خود براساس منابع نوشته شده به زبانهای اصلی زده اند و این شیوه تحقیق را ادامه داده اند. با این شیوه در واقع روش تحقیق گذشته خود را که متکی بر تحقیقات امریکایی و اروپایی بوده تغییر داده اند و به سبک خاص تحقیق ژاپنی در این زمینه شکل بخشیده اند.

از آثار ارزشمند قابل ذکر ژاپنها در طی این دوره می توان از اولین چاپ یک دایرة المعارف اسلام نام برد. این دایرة المعارف در ۴۹۵ صفحه تنها حدود ۸۸۲ مدخل دارد، ولی از نظر ارزش علمی و تحقیقی و از حیث پاسخگویی به مسائل اجتماعی خاورمیانه منبعی معتبر به حساب می آید. این دایرة المعارف دارای مدخلهای بدیع بسیاری (مثل «تحتیات») است. هر مدخل حاوی آخرین نتایج تحقیقات است. مقدمه ۳۶ صفحه ای کتاب به سه بخش «اسلام»، «مسلمانان در تاریخ» و «جامعه و دولت اسلامی» تقسیم می شود. در قسمت پایانی دایرة المعارف، علاوه بر فهرستها، تعدادی ضمیمه، از جمله اطلس جهان اسلام، گاهنامه تاریخ اسلام، جدول تطبیق تاریخ هجری و تاریخ میلادی، جدول سلسله های اسلامی همراه با شجره نامه ها، جدول اوزان و مقادیر، و راهنمای کتابشناسی مشاهده می شود. از مشخصات ذکر شده به روشنی بر می آید که این

دایرةالمعارف از توضیح ساده واژه‌ها و اصطلاحها پافراتر نهاده و سطح علمی محققان اسلام‌شناس ژاپن امروزی را نشان می‌دهد. همزمان با چاپ این دایرةالمعارف اسلام، واژه‌نامه کوچک اسلامی دیگری توسط کورودا توشیو^۱ منتشر شده است. توشیو مدخلهای اصلی را از میان موضوعهای مهم اسلامی انتخاب کرده و راجع به هر مدخل به تفصیل توضیح داده است. به خاطر این توضیحات مفصل، این مرجع به عنوان متن درسی مفیدی در موضوع اسلام مورد استفاده قرار گرفته است.

این مقاله به طور جداگانه به شرح و توضیح دستاوردهای گوناگون تحقیقات اسلامی در موضوعهای تاریخ، جغرافیا، دین و تفکر، زبان، فرهنگ و ادبیات می‌پردازد.

۱. تاریخ

از میان بسیاری از مقاله‌ها و کتابهای منتشر شده می‌توان از اثری تاریخی تحت عنوان دولت و جامعه در اسلام نوشته شی مادا یوهی^۲ - یکی از پیشکسوتان مطالعات اسلامی ژاپن - نام برد. این اثر بسیار دقیق و روشمند، تاریخ عمومی اسلام را - از آغاز تا اواسط دوره عباسیان - در برمی‌گیرد. نویسنده، با استفاده ماهرانه از شیوه تحقیق توصیفی، از نتایج تحقیقات مجامع علمی اروپایی درباره تاریخ اسلام در قرن نوزدهم بهره می‌گیرد و به دستاوردهای تحقیقات خود در طی سالیان غنا می‌بخشد. نویسنده در این اثر بحثها را به تفصیل تجزیه و تحلیل می‌کند و بحثهای تازه‌ای را در موضوعهای مختلف، از جمله ساختار اجتماعی دوره جاهلیت، مشکلات ساخت و تشکیلات دولت در دوره حضرت محمد (ص)، حکومت اعراب، امپراتوری اسلام، و نسبت نظام اقطاع با حکومتهای نظامی، مطرح می‌کند. از محاسن مشخصه این اثر به دو نکته قابل ذکر می‌توان اشاره کرد. اولاً، از نظر بین‌المللی، بخش مربوط به تاریخ اسلام تا پایان حکومت امویان احتمالاً بهترین تاریخ عمومی در این زمینه است. ثانیاً، نویسنده با ارائه مباحث

1. Kuroda Toshio

2. Shimada Jōhei

گونگون دربارۀ دولت و جامعه اسلامی که به منزله گواهی درباره نظام اقطاع و تأسیس یک دولت نظامی است به تحقیقات آینده درباره مسائلی از قبیل نظام مالکیت موروثی و اداره دولت به وسیله سرداران مملوک جهت می دهد.

تاریخ سیاسی

ویژگی روش شناسی تحقیق در این زمینه عبارتست از بررسی دقیق فعالیتهای اعضای گروههای خاص سیاسی، مذهبی، و نظامی و نیز دودمانها و خاندانهای سرشناس، به منظور شناخت هویت خاص و ساختار سلسله‌ها، دولتها، و جوامعی که در واقع جایگاه فعالیت این گروههاست.

در زمینه این نوع مطالعات درباره تاریخ عرب، می توان از آثار منتشر شده گوتو آکیرا^۱، هانادا ناریاکی^۲، شی مادا یوهی^۳، آمابه فوکوزو^۴، کوبوتا هارومی^۵، موریکاوا تاکانوری^۶، کوماگی تتسویا^۷، یاجیما هیکویچی^۸ و ساتو تسوگیتاکی^۹، نام برد. گوتو مسئله مربوط به وضع واقعی ساختار قبیله‌ای عرب در صدر اسلام را مطرح می کند. برخلاف بررسیهای معمول در این زمینه، نویسنده متذکر می شود که محدودیتهای فردی و گروهی زیاد نبوده و بر عکس آزادی فعالیت فردی و گروهی وجود داشته است. گوتو همچنین محتوای «قانون اساسی مدینه» را به تفصیل مورد بحث قرار می دهد و با پذیرش این واقعیت که شکل بندی «قانون اساسی مدینه» یک فرایند تاریخی بود، مراحل اولیه تشکیل «امت» را مشخص می کند. هانادا، نظام شرطه (پلیس) و وظایف آن را مورد بحث قرار داده و به بررسی اعضای آن می پردازد. علاوه بر این، وی مطالب پیچیده و ضد و نقیض مربوط به فتح شام به دست اعراب را با دیدۀ انتقادی بررسی و تحلیل کرده و مسائل مربوط به شکل بندی نیروهای نظامی اسلام و ساختار قدرت در دوره فتوحات را مطرح می کند. شی مادا، به خاطر علاقه اش به مسئله «نظامیان برده یا مملوک» و نفوذ حاکمیت آنها در نیمۀ دوّم حکومت عباسیان، به بررسی حضور آنها در اسلام

1. Gotō Akira

2. Hanada Nariaki

3. Shimada Jōhei

4. Amabe Fukuzō

5. Kubota Harumi

6. Morikawa Takanori

7. Kumagai Tetsuya

8. Yajima Hikoichi

9. Satō Tsugitaka

می‌پردازد. آما به تحلیل افراد نظامی که در انقلاب عباسیان در خراسان شرکت داشته‌اند می‌پردازد و رهبری اعراب در این انقلاب را می‌پذیرد. او همچنین، اعضای قوای نظامی خلفای عباسی - مأمون والمعتصم - را به تفصیل تجزیه و تحلیل کرده و موقعیت واقعی «سپاهیان مملوک ترک» را مورد مطالعه قرار می‌دهد. وی ضمناً با دنبال کردن دقیق مسائل مربوط به اعضای نیروهای شورشی و گسترش آنها، نظرات ارائه شده راجع به شورش «زنج» را مورد سؤال قرار داده است. کویوتا، با توجه به فعالیتهای خاندان معروف بریدشاهی، به بررسی قدرت واقعی خلفای عباسی در عراق، قبل از ایجاد قدرت سیاسی - نظامی می‌پردازد. موریکاوا، از طریق مطالعه شورش بساسیری، تغییرات سیاسی - اجتماعی عراق در قرن یازدهم را مورد بحث قرار می‌دهد. کوماگی، به ارتباط بین برخورد‌های قدرتهای سیاسی و نفوذ قدرت نظامی در نیمه دوم دوره فاطمیان می‌پردازد و پویندگی ساختار قدرت را در این دوره بررسی می‌کند. با تحلیل و مقایسه دقیق اسناد و مدارک گوناگون، یاجیما، اوضاع سیاسی و اجتماعی اواخر دوره رسولیان را، به عنوان نمونه‌ای از تغییرات سیاسی و اجتماعی که در اطراف اقیانوس هند به وقوع پیوسته، مورد بحث قرار داده و سپس نظرات خود را درباره روابط تاریخی بین کشورهای حوزه اقیانوس هند ارائه می‌دهد. ساتو، با ترجمه و تحلیل نامه‌ای از سلطان قلاوون به امیر کتبغا، به بررسی وضع حکومت در اوایل دوره ممالیک می‌پردازد.

مقاله‌های کی سیاچی ماساتوشی^۱ راجع به تاریخ مغرب قابل ذکر است. کی سیاچی، با بررسی و تحلیل دقیق ساختار اجتماعی، سیاسی، و نظامی سلطنت موحدون، دلایل صعود و سقوط سلسله موحدون را مورد مطالعه قرار می‌دهد. کی سیاچی با بهره‌گیری از اسناد و مدارک دست اول، مقاله‌های تحقیقی دقیقی ارائه می‌دهد که باید به عنوان یکی از دستاوردهای مهم مطالعه ژاپن‌ها درباره سده‌های میانه تاریخ مغرب - که تا آن زمان زمینه کاملاً بکری بوده - به حساب آید. تحقیقات درباره ترکان، ایرانیان، و مغولان توسط شی می‌زو کوسوکه^۲، ایسانی کوزو^۳، می‌تسوهاشی فوجیو^۴، هاتوری نائوتو^۵، هوندا می‌نوبو^۶، شی‌مو

1. Kisaichi Masatoshi

2. Shimizu Kōsuke

3. Itani Kōzō

هیروتوشی^۷، ساکاموتو تسوتومو^۸ و کی تاگاوا سسی چی^۹ انجام گرفته است. شی می زو، با مقایسه و تحلیل اسناد گوناگون درباره ابراهیم اینال، از امرای سلجوقی، که علیه این سلسله قیام کرده بود، وضع واقعی و جریان تشکیل گروه ترکمانان در اوایل دوره سلجوقیان بزرگ، و ماهیت و ترکیب گروه ینالیان، را مشخص می‌کند. و از رهگذر توضیح چگونگی جانشین شدن ترکمانان به جای گروه نظامی غلامان (بردگان) در حمایت از سلسله سلجوقی، به تشریح نظام حکومتی سلسله سلجوقیان بزرگ می‌پردازد. ایتانی، نظرات جدیدی درباره تاریخ آسیای صغیر - حدود قرن سیزدهم - ارائه می‌دهد، و عامل اصلی بروز حمله مغولان و فتح آسیای صغیر را کینه و دشمنی خانوادگی در میان سلجوقیان روم می‌داند. می تسوهاشی ارتباط سه‌جانبه بین جنبش طایفه اخوز (أخز/أخز)، حرکت مردمی به رهبری بابا - رهبر مذهبی - و وجود امیرنشین قره‌مان در آسیای صغیر پیش از استیلای امپراتوری عثمانی را به عنوان یکی از دلایل گرایش آسیای صغیر به ترک شدن، مورد بحث قرار می‌دهد.

هاتوری، به منظور روشن کردن این مسئله که آیا سلسله سامانیان ترک یا ایرانی بوده‌اند به توضیح فعالیت‌های خاندان سلطنتی اوایل دوره سامانیان می‌پردازد.

درباره تاریخ مغولان، هوندا با مشخص کردن جای اردوگاه‌های تابستانی و زمستانی ایلخانان به نتایج فوق‌العاده دست یافته و سپس با استفاده از این تجربه‌ها و با استفاده از اسناد مکتوب درباره «خرابه‌های بزرگ» - که امروزه به نام تخت سلیمان معروف است - به این نتیجه رسیده که این خرابه‌ها در واقع اردوگاه بزرگ تابستانی ایلخانان بوده است. شی مو، به منظور تحقیق درباره جایگاه تاریخی حکومت غازان خان در تاریخ ایلخانان، تصویری از تشکیلات، فعالیت‌ها، خصوصیات گروه‌هایی که از قدرت سیاسی غازان خان پشتیبانی کرده‌اند، به دست می‌دهد. کار نویسنده نه تنها به دلیل تحقیق ژرف و مستند - با استفاده از

4. Mitsuhashi Fujio

5. Hattari Naoto

6. Honda Minobu

7. Shimo Hirotochi

8. Sakamoto Tsutomu

9. Kitagawa Seichi

اسناد قابل دسترس - بلکه به خاطر تحلیل عمیق منابع قابل ستایش است. ساکاموتو، اهمیت تاریخی تشریف‌آزان خان به دین اسلام را مورد بحث قرار می‌دهد و نوعی از تأثیر تشیع بر تصوف در این دوره را مشخص می‌کند. کی تاگاوا - تنها متخصص منطقه قفقاز در سده‌های میانه - مقاله‌های متعددی درباره تاریخ دوره مغول نوشته است. کی تاگاوا، پویندگی و موقعیت حکومت‌های مغول و قدرت سیاسی محلی یا گروهی در قفقاز و افغانستان را به تفصیل بیان می‌کند. نویسندگان کوشیده است تا با تجسس و پیدا کردن ارتباط بین قدرتهای سیاسی داخلی یا سلسله‌ای و حکومت‌های مغول موقعیت و ویژگیهای خاص نظام دولتی مغول را نشان دهد.

تاریخ اجتماعی - اقتصادی

از ویژگیهای خاص مطالعات اسلامی در ژاپن پژوهش درباره تاریخ اجتماعی - اقتصادی، بخصوص در زمینه نظامهای ارضی، مالیات، و تجارت است. نکته با اهمیت در بسیاری از مطالعات منتشر شده در این دوره، توجه به تغییرات ساختاری جامعه اسلامی است. این تغییرات خود ناشی از شکل‌گیری و توسعه نظام اقطاع است. از طرفی تحقیق درباره نظام اقطاع نیاز به شناخت کامل نظام ارضی و مالیاتی قبل از آن دارد. موریموتو کوزی^۱ و شی‌مادا یوهی تحقیقات ارزنده‌ای در این زمینه ارائه داده‌اند. موریموتو با تکیه بر تحقیقات و تجربیات گذشته، نظر خود را راجع به سرزمین مصر و نظامهای مالیاتی، از فتح اسلام تا اواسط دوره عباسیان، ارائه داده است. این اثر پر مایه، با استفاده فراوان از اسناد نوشته شده بر روی پایپروس، جایگاه مهمی در مجامع علمی بین‌المللی پیدا کرده است. علاوه بر این، شی‌مادا در یک رشته از مطالعات خود، مسئله زمین و نظامهای مالیاتی از زمان حضرت محمد (ص) تا سلسله امویان را به گونه‌ای روشمند مورد بحث قرار داده است. تحقیقات ارزشمند این دو نویسنده جای شایسته خود را در میان تحقیقات درباره اسلام پیدا کرده و در واقع زیر بنای

تحقیقات آینده درباره نظام اقطاع محسوب می‌شود.

ساتو تسوگیتا کا نیز درباره نظام اقطاع آثار زیادی منتشر کرده است. ساتو با مد نظر قرار دادن کشور مصر، خصوصیات نظام اقطاع و شرایط واقعی جامعه ارضی روستایی را بررسی کرده است. در مقایسه انتقادی با تحقیقات نارسای گذشته درباره نظام اقطاع، تحقیق ساتو فراتر از یک اثر تاریخی ساده راجع به نظام ارضی و مسائل مختلف آن - حتی در زمینه زندگی روزمره کشاورزی - است. موریموتو، توصیف ساتو از زندگی رعیت‌های مصری در نظام اقطاع را مورد انتقاد قرار داده و ساتو نیز به این انتقاد پاسخ داده است. اختلاف نظرهای ساتو و موریموتو از خواندن و فهمیدن موضوعها در اسناد تاریخی آغاز شده، دامنه آن به پرسش درباره چگونگی تجزیه و تحلیل اسناد و مدارک کشیده و با بحث درباره موقعیت واقعی نظام اقطاع خاتمه یافته است.

در زمینه تاریخ اقتصاد ساتوکی شیرو^۱ مجموعه‌ای از مقاله‌های خود را که مبتنی بر تحقیقات گذشته است، منتشر کرده است. در این مقاله‌ها، ساتو موضوعهای مختلف از جمله: پول، قیمت‌ها، شکل‌های دادوستد در میان تاجران مسلمان در اواسط دوره عباسیان، و نحوه اجرای کارهای تجاری در اقیانوس هند پیش از ورود پرتغالیها را مورد بحث قرار داده است.

یاجیما هیکوچی^۲، در زمینه تجارت و تاریخ روابط شرق و غرب مقاله‌های بسیار ارزنده‌ای منتشر کرده است. یاجیما درباره سلسله رسولیان یمن مطالب تحلیلی بسیاری را که خود در کتابخانه ملی فرانسه در پاریس یافته، ارائه چاپ نموده است. نویسنده با نامگذاری منطقه‌ای تحت عنوان «جهان اقیانوس هند» به عنوان چارچوب تاریخی - جغرافیایی اثر خود، نظرات جدیدی درباره اوضاع واقعی تجارت بین شرق و غرب (مثلاً از مغرب و مصر به جزیره العرب و از آن جا به چین) و راه‌های دریایی ارائه داده است. نویسنده همچنین به تشکیلات تجاری داخلی در محدوده اقیانوس هند اشاره کرده است.

تاریخ تشکیلات اداری

شی مادا^۱ به بحث دربارهٔ تقسیم‌بندی ساختار اداری کوفه بعد از استقرار نظام دیوانی، که به وسیلهٔ عمر پایه‌گذاری شده بود، پرداخته است. موریموتو نظام دیوانی تا اواسط دورهٔ امویان در مصر را مورد مطالعه قرار داده است. یوهارا تاکاشی^۲ کوشیده است تا اهداف و رسالت نظام وزارت در دورهٔ فاطمیان و ساختار قدرت در این دوره را چنانکه از رهگذر تحقیقات خود در شواهد موجود در اسناد و مدارک دریافته است به جهانیان بشناساند. یوکاوا تاکاشی^۳ و کیسایچی^۴ به بحث دربارهٔ نظام وزارت و مقایسهٔ آن با نظام حکومتی معاصر با آن می‌پردازد. در این بحث یوکاوا به اوایل سلسلهٔ ممالیک می‌پردازد و کیسایچی به دورهٔ موحدون. بر اساس نسخه‌ای خطی به زبان فارسی که در دورهٔ سلجوقیان نوشته شده شی می‌زوکوسوکه^۵ نظام بوروکراسی در این دوره را مورد مطالعه قرار داده است. از طرف دیگر هوندا^۶ بوروکراسی مغولان را به عنوان بخشی از تحقیقات خود دربارهٔ ساختار قدرت مغولان مورد بحث قرار داده است. نویسنده با واریسی و تحلیل اسناد گوناگون راجع به امیران مختلف، وظایف «امیر» در دورهٔ جلایریان را مشخص می‌کند. کی کوچی تادایوشی^۷ در کتاب ارزندهٔ خود جدول جامعی که در برگزیدهٔ اطلاعاتی از قبیل اصل و پیشینه «محتسب» در قاهرهٔ دورهٔ ممالیک است تنظیم کرده و موقعیت واقعی و تغییرات نظام حسبه (دیوان محاسبات) را مورد مطالعه قرار داده است.

تاریخ اجتماعی

ساتو^۸ تشکیلات عیاران در قرون چهارم و پنجم در بغداد را مورد مطالعه قرار داده و اوضاع اجتماعی واقعی آن روزها را تشریح کرده است. یومه‌دا ترویو^۹ به توضیح و ترجمه بخشهایی از کتاب الاغتبار اُسامه‌بن مُنقذ پرداخته و تصویر روشنی از جنبه‌های خاص جامعهٔ شام و مصر در دورهٔ

1. Shimada

2. Uhara Takeshi

3. Yukawa Takeshi

4. Kisaichi

5. Shimizu Kōsuka

6. Honda

7. Kikuchi Tadayoshi

8. Satō

9. Umeda Teruyo

صلیبیون به دست داده است. یوکاوا تاکیشی با مطالعهٔ اصل و پیشینهٔ علما در مصر علیا، از اواخر دورهٔ فاطمیان تا آغاز حکومت ممالیک، به وجود اجتماع علما در این منطقه پی برده و چگونگی گسترش این شبکهٔ انسانی به اسکندریه و قاهره و حتی مغرب را نشان می‌دهد. یوکاوا به بررسی تشکیلات و گسترش مدرسه در مصر و شام در دورهٔ ممالیک پرداخته است. کیسایچی رسوم زندگی علما و نقش اجتماعی آنان را در مغرب در سده‌های میانه مطالعه نموده است. می جیما شینجی^۱ - یکی از پیشکسوتان مجامع علمی مطالعات اسلامی در ژاپن - با استفاده از دانش عمیق و سالها تحقیق و تجسس، تصویر روشنی از اوضاع اجتماعی و زندگی روزمرهٔ قرن چهارم بغداد و قرطبه به دست داده است.

۲. جغرافیا

در زمینهٔ جغرافیا آثار معدودی ارائه شده است. ساساکی یوشی کو^۲ با مطالعهٔ کتاب اصطخری خط سیر سپاه اسلام در زمان فتح بزرگ مسلمین را در جنوب ایران معرفی و مشخص می‌کند. کویاما کوی چی رو^۳، با استفاده از سفرنامهٔ ابن بطوطه، سفرهای او به آسیای صغیر را توصیف می‌کند. تاکیدا شین^۴ به معرفی و بررسی مفهوم «اقلیم» در جغرافیای اسلامی، بخصوص آنچه مورد نظر یاقوت است، می‌پردازد.

۳. دین و تفکر

ایزوتسو توشیهیکو^۵، محقق فعال و نام‌آور ژاپنی، آثار متعددی در زمینهٔ تاریخ دین و تفکر اسلام، از جمله اندیشه‌های بنیادین در قرآن، و تصوف، منتشر کرده است. نویسنده با تکیه بر تحقیق ژرف و مستند خود، بسیاری از مسائل پیچیده در این زمینه را روشن کرده است. قرائت قرآن^۶ نوشتهٔ ایزوتسو، نه تنها اثری است روشنگر که شایستگی نویسنده را به عنوان یک محقق در علوم قرآنی نشان

1. Maejima Shinji

2. Sasaki Yoshiko

3. Koyama Kōichiro

4. Takeda Shin

5. Izutsu Toshihiko

6. Kōran o yomu (Reading the Koran)

می‌دهد، بلکه می‌توان آن را به عنوان راهنمایی برای مطالعه قرآن مورد استفاده قرار داد. شی‌مادا، به اجمال به بررسی تاریخی دین و تفکر اسلام و رابطه‌اش با سیاست و حوادث اجتماعی که تا قرون جدید گسترش پیدا کرده است، می‌پردازد. طرح ناکامورا کوچی‌رو^۱ دربارهٔ روش تحقیق در دین و تفکر اسلامی از حیث پیچیدگی قابل توجه است. ناکامورا مدهی است که تحقیقات اروپاییها دربارهٔ اسلام از قرن نوزدهم در بسیاری جهات مبتنی بر واقعیت عینی نیست و از این رو حرکت‌های تاریخی و فلسفی مسلمانان را به دقت مشخص نمی‌کند. برای رفع این مشکل، او پیشنهاد می‌کند که به مسائل تاریخ فرهنگ مسلمانان از دیدگاه خود مسلمانان - که برخاسته از رابطه متقابل خاصی است که با خدای خودشان دارند - نظر افکنده شود. و از این طریق است که ما می‌توانیم تفکر اسلامی و تاریخ آن را به عنوان یک حرکت زنده و پویا درک کنیم و توضیح دهیم. طرح ناکامورا کوششی است جامع برای دستیابی به ابزاری مناسب که بتوان به برآیندی از روش‌شناسی عینی و ذهنی نایل آمد. کورودا توشیو^۲ مدخلی بر اسلام نوشته که بسیاری از مسائل دشوار دربارهٔ اسلام را روشن کرده است.

دربارهٔ دین و تفکر اسلام، آثار متعددی توسط کورودا و شی‌مادا نوشته شده است. کورودا با بهره‌گیری از اشعار خوارچ ساختار تفکر اسلام را در اوایل دورهٔ فرقهٔ خوارچ توضیح می‌دهد. شی‌مادا تصویری از ساختار تفکر اسلام در اوایل دورهٔ فرقهٔ قدریه و رابطه‌اش با جنبش ضدامویان به دست می‌دهد. ناکامورا کوچی‌رو که دربارهٔ غزالی و فلسفهٔ او تحقیقات جامعی انجام داده، جایگاه غزالی را در تاریخ تفکر اسلامی مشخص می‌کند. ماتسوموتو آکیرو^۳، فلسفهٔ مذهب غزالی و سِکی یوشی‌فوسا^۴ زندگی و فلسفهٔ قطب‌الدین شیرازی را مورد بحث قرار می‌دهند.

محققان جوان در مطالعات خود دربارهٔ تصوف به دستاوردهای مهمی دست یافته‌اند که بسیار مایه امیدواری است. تاکشیتا ماساتاکا^۵ با مطالعهٔ بسیار

1. Nakamura Kōjirō

2. Kuroda Toshio

3. Matsumoto Akiro

4. Seki Yoshifusa

5. Takeshita Masataka

دقیق متون عربی مشکل، بحث ابن‌العربی درباره صوفیان و نظریه «انسان کامل» را توضیح می‌دهد. ناکامورا کی‌مینوری^۱ درباره تصوف و تأثیر عمرخیم بر آن می‌نویسد و اودا یوشیکو^۲ فلسفه مولوی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. کامادا شی‌گرو^۳ با استفاده از کتاب اللع فی التصوف، نظریه سراج درباره خروج عرفانی را تجزیه و تحلیل می‌کند و نظریه او را درباره تصوف بخصوص با توجه به سلوک می‌شکافد. او همچنین دیدگاه ابن‌العربی درباره ذکر را به ما می‌شناساند. کوبایاشی سی‌چی^۴ اشتیاق و گرایش مردم به طریقت تصوف را در مصر بررسی می‌کند. موریموتو کوزی، علاوه بر ترجمه ژاپنی مقدمه ابن‌خلدون، درباره عقاید او اطلاعات سودمندی به دست می‌دهد.

۴. زبان، فرهنگ، و ادبیات

ایکدا اوسامو^۵، روش گردآوری مطالب و محتوای اولین فرهنگ عربی، یعنی کتاب‌العین و نحوه تکمیل آن را توضیح می‌دهد. ماکینو شینایا^۶ بحثی درباره شیوه تفکر عربها و ساختار زبان عربی ارائه داده است. هوریوچی ماسارو^۷ با تحلیل مفهومی و واژگانی اصطلاحهای مهم فرهنگی و روزمره عربی در منابع مختلف تاریخی، به بررسی فرهنگ عرب و نظام ارزشیابی آنها می‌پردازد و از این طریق سعی در شناخت ساختار فرعی فرهنگ چادرنشینی عرب دارد. هوریوچی همچنین به اشعار و قصیده‌های دوره جاهلیت و اختلاف موجود در مکتب «قرائت»، بخصوص مکاتب کوفه و مدینه، با توجه به سوره «الفاتحه» در قرآن، اشاره دارد. ایموتوئی‌چی^۸، با مقایسه آثار و بناهای بازمانده از دوران سلسله هخامنشیان با کعبه، و یافتن شباهتهایی بین این دو، معماری کعبه و مراسمی را که در این عبادتگاه انجام می‌گیرد بررسی کرده است. کاواتو کو موتسو^۹ به اختلاف جهت قبله در تعدادی از مسجدهای فسطاط (قاهره) اشاره دارد.

1. Nakamura Kiminori

2. Oda Yoshiko

3. Kamada Shigeru

4. Kobayashi Seichi

5. Ikeda Osamu

6. Makino Shin'ya

7. Horluchi Masaru

8. Imoto Eilchi

9. Kawatako Mutsuo

می‌جیما شینجی با مقایسه ترجمه‌های ر.ف. برتن^۱ و جی. پاینه^۲ از کتاب هزار و یکشب، به اتکای ترجمه اول بر ترجمه دوم اشاره می‌کند. در زمینه ادبیات فارسی آثار کورویاناگی تاسونیا^۳ و اوکادا امیکو^۴ از ویژگی خاصی برخوردار است. کورویاناگی آثار شاعران درباری ایران، بخصوص عنصری - شاعر برجسته سلسله غزنویان - و نقش آنها در دربار و نیز مفهوم «جام جم» را - که موضوع اصلی شعر فارسی در سده‌های میانه است - مورد بحث قرار می‌دهد. او همچنین اشعار رودکی و جامی را تحلیل کرده و آثار دیگری درباره شاعران ایرانی سده‌های میانه منتشر نموده است. اوکادا، محتوی و زمینه فکری دو اثر معروف نظامی، لیلی و مجنون و خسرو و شیرین و جایگاه این دو اثر را در تاریخ ادبیات فارسی مورد مطالعه قرار داده است. سکین کنجی^۵ راجع به تاریخ ادبیات عرب کتابی منتشر کرده است. گرچه این اثر توصیفی است، اما نظرات مطرح شده در آن از ویژگیهای خاصی برخوردار است.

آنچه گفته شد در واقع بررسی مختصری بود از تحقیقات و مطالعات مجامع علمی ژاپن که در طی یک دوره یازده ساله درباره اسلام پیش از دوره عثمانی انجام شده است. در این تحقیقات، در مقایسه با گذشته، پیشرفت‌های کیفی و کمی قابل ملاحظه‌ای مشاهده می‌شود. انتشار آثار دانشگاهی به سرعت رو به افزایش است و مقاله‌های متعددی از طرف مجامع علمی بین‌المللی منتشر شده است. تعداد محققانی که در دانشگاهها و مؤسسات تحقیقاتی گوناگون کار می‌کنند رو به افزایش نهاده و چنانچه چنین روندی ادامه پیدا کند بدون تردید آثار با ارزشی در این زمینه چاپ خواهد شد.

منابع گزیده

۱. آمابه فوکوزو. شورش زنج.

1. R. F. Burton

2. J. Payne

3. Kuroyanagi Tsuneo

4. Okada Emiko

5. Sekine Kenji

۲. _____ و انقلاب عباسیان در خراسان.
۳. _____ و ارتش جدید مأمون و المعتصم.
۴. گوتو آکیرا. _____ و ساختار جامعه عرب در زمان ظهور اسلام: اصل تلقی نظام اجتماعی به منزله موضوع اصلی در فعالیتهای مذهبی و تجاری.
۵. _____ و قانون اساسی مدینه.
۶. _____ حضرت محمد (ص) و اعراب.
۷. _____ و مدینه هنگام ورود حضرت محمد (ص).
۸. _____ و مکه: ساختار جامعه در زمان حضرت محمد (ص) در جامعه و فرهنگ آسیای مرکزی و جهان اسلام.
۹. هانادا ناریاکی. _____ و معرفی معاویة بن ابی سفیان به حکمرانی شام توسط عمرو.
۱۰. _____ و شرطة (پلیس) در اوایل دوره امویان.
۱۱. هاتوری نتوتو. _____ و مسأله دربارة سامانیان.
۱۲. هوندا می نوپو. _____ و محل سکونت زمستانی و تابستانی ایلخانان.
۱۳. _____ و تخت سلیمان در یادنامه تحقیقاتی به مناسبت هفتاد و هفتمین سال تولد پروفیسور آشیی کاگا آنسوجی.
۱۴. _____ و بوروکراسی چادرنشینی مغولان: وظایف پورتهچی و بولار گوچی. در مجموعه مقالات شرق شناسی به افتخار پروفیسور اونو کاسوتوشی.
۱۵. _____ و امرای مغول در دوره جلایریان.
۱۶. هوریوچی ماسارو. _____ و مطالعه اشعار دوره جاهلیت: جنبه ای از فرهنگ غنایی.
۱۷. _____ و فرهنگ یابان نشینی: زندگی چادرنشینی اعراب.
۱۸. _____ و بعضی از موارد اختلاف بین دو قرائت قرآن: مسئله (الفاتحة) در میان مکاتب (قرائت) در مجموعه مقالات یادبود بیست و پنجمین سال تأسیس انجمن مطالعات خاورمیانه در ژاپن.
۱۹. ایکدا اوسامو. _____ و کتاب العین.
۲۰. ایسوتوئی چی. _____ و کعبه مکه و نقش رستم.
۲۱. ایتاگاکی یوزو و کاوانوکو موتسو. گزارش سمپوزیوم آشنایی با فرهنگ عرب، ۳-۵ اکتبر ۱۹۸۰.

۲۲. ایتانی کوزو. آسیای صغیر در قرن سیزدهم.
۲۳. سلطان نشین روم [= آسیای صغیر] بعد از حمله مغولان: تنازع برادرانه برای سلطنت.
۲۴. ایزتسو توشیهیکو. تاریخ معنوی اسلام: الهیات، تصوف، و فلسفه.
۲۵. تولد اسلام.
۲۶. تصویر واقعی فلسفه اسلامی.
۲۷. عناصر سازنده فرهنگ اسلامی.
۲۸. قرائت قرآن.
۲۹. کامادا شی گرو. نظریه سراج درباره عروج عرفانی.
۳۰. دیدگاه سراج درباره زندگی آرمانی صوفیان.
۳۱. ذکر نزد ابن العربی.
۳۲. کاواتوکوموتسو. تعیین قبله آن گونه که در وصف فسطاط آمده است.
۳۳. گزارش «سپوزیوم تجارت اسلامی در تاریخ روابط بین المللی»، ۱۸-۲۰ سپتامبر ۱۹۸۱.
۳۴. گزارش «سپوزیوم عرب و عجم»، ۱۰-۱۲ سپتامبر ۱۹۸۲.
۳۵. کی کوچی تادایوشی. تجزیه و تحلیل تاریخی محتسب در قاهره در دوره سلسله ممالیک.
۳۶. کی سیاجی ماساتوشی. روند توسعه سلطنت موحدون: از زمان عبدالؤمن تا اواخر سلسله موحدون.
۳۷. سلطنت موحدون در زمان ابن تومرت.
۳۸. وزارت موحدون.
۳۹. جامعه اسلامی سده های میانه مغرب و نقش اجتماعی علما: براساس عنوان الدرایة... الغیرنی.
۴۰. سه خاندان سرشناس علمای تلمان: بنومقری، بنو مرزوق، و بنو عقبانی.
۴۱. ابن تومرت و جریان شکل موحدون.
۴۲. کی ناگاوا سی چی. شرایط ازدواج اولجیتای خاتون: سیاست ایلخانان برای گرجستان.
۴۳. املاک شمس الدین جوینی در ولایت گرجستان.
۴۴. حکومت ایلخانان بر جنوب غربی گرجستان و تأسیس سم نسخه - ستایقو.

۴۵. استیلای مغول بر شمال غربی ایران و برپاخاستن اوریلیان.
۴۶. جنبش نکودار - اغول.
۴۷. شروع حکومت ایلخانان و آذربونیا در گرجستان.
۴۸. امپراتوری مغولان و حکومت گرجستان.
۴۹. تشکل نیکودریان.
۵۰. ایلخانان و نیکودریان.
۵۱. کورتها و نیکودریان.
۵۲. ارتش مغولان در شروان و گرجستان.
۵۳. کوبایاشی سی چی. تشکل فرق صوفیه در مصر.
۵۴. فرق صوفیه و پرستش اولیاء در مصر.
۵۵. کویاما کوی چی رو. سفرهای ابن بطوطه در آسیای صغیره.
۵۶. کویاتا هارومی. قدرت محلی در عراق در قرن دهم: صعود و سقوط برید شاهیه.
۵۷. کوماگی تسویا. استراتژی نظامی در اواخر دوره فاطمیان در مصر.
۵۸. کورودا توشیو. اخلاق خوارج.
۵۹. جهان بینی خوارج.
۶۰. معنویات و حقایق اسلام: مسئله کافران خوارج.
۶۱. گوهر واقعی اسلام.
۶۲. دایرة المعارف اسلام.
۶۳. کوریاناگی تاسونو. شاعران دریاری ایران، در تحقیقات خاور نزدیک اهداء شده به مناسبت شصتمین سال تولد شاهزاده تاکاهیتو میکاسکا.
۶۴. جام جم در ادبیات فارسی.
۶۵. جریانهای روشنفکرانه در ادبیات فارسی.
۶۶. رودکی، شاعر ایرانی.
۶۷. جامی، شاعر ایرانی.
۶۸. شاعران ایرانی.
۶۹. می جیما شینجی. سرریچارد برتن و ترجمه هزار و یکشب: مجادله برتن با پاینه.

۷۰. _____ در سایه اسلام.
۷۱. ماکینو شینایا. طرز تفکر اعراب.
۷۲. ماتسوموتو آکیرو. احساس و منطق ایمان مذهبی غزالی.
۷۳. می تسوهاشی فوجیو. جنبش بایبها و نتایج آن در آناتولی در قرن سیزدهم.
۷۴. _____ تاریخ ترکی‌گرایی در آسیای صغیر و اصل و منشاء امارت قره‌مان.
۷۵. موریکاوا تاکانوری. تغییرات سیاسی در عراق در اواخر دوره آل بویه و حوادثی که منجر به جنبش بسامیری شده.
۷۶. _____ جنبش بسامیری در رابطه متقابل با افراد غیر عرب در اوایل دوره سلجوقیان.
۷۷. موریموتو کوزی. تاریخ نظام مالیاتی در مصر در اوایل دوره اسلامی.
۷۸. _____ نکاتی درباره وقایع نامه‌های عربی مصر در اوایل دوره اسلامی.
۷۹. _____ نکته‌های انتقادی درباره شروع جدید از توصیف المقریزی از کشاورزان مصری.
۸۰. _____ ابن خلدون. در میراث فکری بشر.
۸۱. ناکامورا کی‌مینوری. عصر خیام و تصوف.
۸۲. ناکامورا کوچی‌رو. مطالعه درباره غزالی و مشکلات آن: از سده‌های میانه تا اواخر قرن نوزدهم.
۸۳. _____ اسلام: تفکر و تاریخ.
۸۴. _____ مطالعات مذهبی به منظور آشنایی با مسائل آن.
۸۵. _____ سنت و نوآوری: سرگردانیها و سلوک معنوی غزالی.
۸۶. _____ نقد و بررسی غزالی درباره فلسفه.
۸۷. _____ مطالعه درباره غزالی با نظری به گذشته در رابطه با تعلیم ویژه او.
۸۸. _____ غزالی و منطق.
۸۹. _____ نگرش غزالی درباره نماز: تکالیف مذهبی در عرفان اهل تصوف.
۹۰. نیهون ایسو رامو کیوکایی؛ شی‌مادا یوهی؛ ایتاگاکي یوزو؛ ساتو تسوگیتاكا. دایرة المعارف اسلام.
۹۱. اودا یوشیکو. تفکر مذهبی مولوی.
۹۲. _____ فنا و بقا از دیدگاه جلال‌الدین رومی.
۹۳. اوکادا امیکو. خسرو و شیرین نظامی.

۹۴. _____ و لیلی و مجنون نظامی.
۹۵. ساکاموتو تسوتومو. و تشرف غازان خان به اسلام در تحقیق مشترک درباره ترکان و اسلام.
۹۶. ساساکی یوشی‌کی. و بخش غربی جاده جنوبی ایران در دوره اسلامی. در تاریخ تغییرات فرهنگی بین شرق و غرب.
۹۷. ساتوکی شیرو. مطالعه تاریخی تجارت اسلامی.
۹۸. ساتو تسوگیتاکا. و جامعه روستایی و رعیتها در مصر از قرن دوازدهم تا چهاردهم میلادی: تولید کشاورزی و زندگی روستایی فلاحون.
۹۹. _____ و رعیتها در نظام (قطاع) در مصر: تفسیری از (قرن) در مطالعات اهداء شده به پرفسور اگمی نیبو به مناسبت هفتادمین سال تولدش.
۱۰۰. _____ و نظام (قطاع) در دوره آل بویه عراق.
۱۰۱. _____ و تحول جامعه عراق در نظام (قطاع).
۱۰۲. _____ و یادداشتی به امیر کتفاه.
۱۰۳. _____ و نظر المقریزی درباره رعیتهای مصری: پاسخی به موریموتو کوزی.
۱۰۴. _____ و گروه عیاران در بغداد.
۱۰۵. سکی یوشی فوسا. و قطب‌الدین شیرازی.
۱۰۶. سکین کنجی. تاریخ ادبیات عرب: رابطه متقابل آن با اروپا.
۱۰۷. شی مادا یوهی. و فتح خیبر توسط حضرت محمد (ص) و نظریه فقهی مربوط به آن.
۱۰۸. _____ و خیلان دمشق: در مطالعات شرقشناسی اهداء شده به مناسبت هفتادمین سال تولد پروفیسور سوزوکی.
۱۰۹. _____ و (عشور) در اوایل دوره اسلامی.
۱۱۰. _____ و جدایی مدیریت از امور مالی در حکومت محلی صدر اسلام.
۱۱۱. _____ دولت و جامعه در اسلام.
۱۱۲. _____ و اقطاع (قطیبه) قبیله‌ای و نظامی در صدر اسلام.
۱۱۳. _____ و تاریخ اسلام.
۱۱۴. _____ و مطالب جدید درباره نظام (قطاع).
۱۱۵. _____ و بردگان جنگی و موالی در صدر اسلام.

۱۱۶. شی می‌زو کوسوکه. «ابراهیم اینال و اینالیان: ترکمانان در اوایل حکومت سلجوقیان بزرگ».
۱۱۷. _____ . «نسخه خطی فارسی تاریخ الوزراء و دیوانیان حکومت سلجوقیان متأخر».
۱۱۸. شی مو هیروتوشی. «اساس قدرت سیاسی غازان خان و ویژگی تأسیس حکومت غازان خان در وقایع حکومت ایلخانان».
۱۱۹. _____ . «لشکریان (حکومت نظامی آذربایجان) بعد از تأسیس ایلخانان: صعود و سقوط قدرت مغولان در دوره ایلخانان در زمان جلوس غازان خان».
۱۲۰. _____ . «مغولان ایلخانی بعد از دوره غازان خان: حکومت غازان خان آن طور که در وقایع حکومت ایلخانان ثبت شده است».
۱۲۱. _____ . «بعضی از قبایل مغول منسوب به هلاکوه».
۱۲۲. _____ . سمپوزیوم: «مطالعات چندین رشته‌ای درباره اسلام و تغییرات اجتماعی در خاورمیانه».
۱۲۳. تاکدا شین. «اقلیم از نظر یاقوت».
۱۲۴. تاکشیتا ماساتاکا. «نظریه ابن العربی راجع به اولیاء».
۱۲۵. _____ . «نظریه ابن العربی درباره انسان کامل» در فصوص الحکم».
۱۲۶. یوهارا تاکاشی. «وزارت در اوایل دوره فاطمیان در مصر».
۱۲۷. _____ . «وزارت در اواخر دوره فاطمیان در مصر».
۱۲۸. یومدا ترویو. «الاعتبار اسامة بن منقذ و دوران او».
۱۲۹. یاجیما هیکوچی. «نسخه خطی جدیدی درباره تاریخ سلسله رسولیان در یمن».
۱۳۰. _____ . «جنبه‌هایی از تجارت در القانوس هند در قرن یازدهم میلادی: ورود کشتیهای چینی به عدن».
۱۳۱. _____ . «تاجر رسمی در زمان حکومت ملک‌الناصر در دوره رسولیان: قاضی امین‌الدین مفلح الترقی».
۱۳۲. _____ . «تجارت در القانوس هند در زمان امپراتوری مغولان: فعالیتهای تجاری تاجران کیش».
۱۳۳. _____ . «فایق عربی به نام سنبوک ظناری در ناحیه ظفار عمان».
۱۳۴. _____ . «جنبه‌هایی از سیاست تجاری مصریها در دوره مالیک بحر: روابط تجاری

- بین بهروانی اول، پادشاه سیلان، و المنصور، سلطان مالیکت. _____ .۱۳۵
- و سقوط سلسله رسولیان در یمن و پناهندگی سلطان السعود به هند. _____ .۱۳۶
- و جامعة علما در مصر علیا در سده های میانه. _____ .۱۳۷
- و وزارت مصر در اوایل دوره مالیکت. _____ .۱۳۸
- و فعالیتها و نفوذ علمای مغربی و اندلسی در مصر: مطالعه جابجایی جغرافیایی
 علما در سده های میانه اسلام. _____ .۱۳۹
- و گسترش مدرسه در سوریه در قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی. _____ .۱۳۹

